

Niemiec z „polską duszą”

Za zgodą Kurii Metropolitalnej
Archidiecezji Warmińskiej
Olsztyn, 20 czerwca 2016 r.
L.dz. 722/2016

Redakcja wydawnicza
Ks. Krzysztof Bielawny

Projekt okładki, łamanie
Bogdan Grochal

© Copyright by Jan Chłosta

ISBN 978-83-65210-25-8

Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne
ul. Wyszyńskiego 9
10-457 Olsztyn

Druk i oprawa:
Mazowieckie Centrum Poligrafii
ul. Słoneczna 3C
05-270 Marki

Jan Chłosta

Niemiec z „polską duszą”

*Nad biografią
Eugeniusza Buchholza*

Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne
2016

Zamiast wstępu

Urodzony w Ornecie, na niemieckiej Warmii, Eugeniusz Buchholz był człowiekiem niezwykłym. Z pochodzenia Niemiec, katolik mocno związany z hierarchią Kościoła warmińskiego. Wyrażał prawdziwe zrozumienie położenia narodowego Warmiaków w końcu XIX i początków XX wieku, zamieszkałych na południowej Warmii, we wsiach pod Olsztynem, Barczewem, wtedy nazywanym Wartemborkiem, i Biskupcem. Ubolewał nad utratą przez nich języka polskiego, co zostało spowodowane zaprzestaniem nauki czytania i pisania tego języka w szkołach. Występował w ich obronie przed wynarodowieniem. Dostrzegał również, że duchowieństwo katolickie, poza wyjątkami, nie sprzyjało polszczyźnie i w posłudze religijnej utrudniało tym Warmiakom zrozumienie wiary w Boga. Przez to osłabiali ich związki z Kościołem. Wyróżniał się jako Niemiec niezwykłą i zarazem wyjątkową postawą wobec miejscowych Polaków. Buchholz odnosił się do nich z przyjaźnią i zrozumieniem. Jego głęboka religijność i przywiązanie do rodzimej ziemi skłoniły go do szukania *modus vivendi*, czyli sposobu ułożenia stosunków społeczno-politycznych między polskimi i niemieckimi katolikami, zamieszkałymi w południowej części tej krainy. Opisywał ich położenie narodowe. Dostrzegał, jak tracili ojczysty język i przywiązanie do zwyczajów przodków. Był idealistą – jak mówił o sobie. Sądził, że Polacy i Niemcy mogą tu współistnieć bez sprzeczności i konfliktów, bardzo liczył na konformację w tamtych warunkach niemożliwą do zrealizowania. Od 1890 roku wydawał

w Olsztynie .czasopismo „Nowiny Warmińskie. Pragnął w nim kształtować poglądy polskich Warmiaków, zachęcał ich do pogłębiania świadomości narodowej.

Po upadku pisma, upowszechniając lokalną warmińską swojszczyznę, próbował doprowadzić do połączenia ruchu polskiego skupionego wokół „Gazety Olsztyńskiej”, z polskim odłamek katolickiej partii Centrum. Liczył na zrozumienie tej formuły w założonym jeszcze w 1893 roku „Warmiaku”. Chodziło mu nie tylko o zapewnienie autonomicznej reprezentacji Polaków w parlamencie niemieckim, ale również o przywrócenie im praw do własnego języka. Wydawał też pisma w języku niemieckim, takie jak: „Allensteiner Volkszeitung” i „Allensteiner Volksblatt”. Ponieważ nie godził się na powolną asymilację i wchłonięcie ludności polskiej przez niemczyznę, a te tendencje od 1897 roku dominowały w „Warmiaku”, to spowodowało, że wycofał się z działalności politycznej. Na taką decyzję wpływ miała też jego nieuleczalna choroba. Stracił władanie w nogach, także częściowo w dłoniach, poruszał się na wózku inwalidzkim. Od 1900 roku, jak z powodu paraliżu nóg powrócił do rodzinnej Ornety, zajął się publicystyką i twórczością literacką oraz pracami o tematyce religijnej, problematyce filozoficzno-religijnej i apologetycznej. Prowadził szeroką korespondencję z przedstawicielami inteligencji, Polakami i Niemcami, w części także dotyczącej druku swoich tekstów. Do swojej śmierci współpracował z wieloma czasopismami polskimi i niemieckimi.

Przyjazna wobec Polaków postawa Buchholza nie spotkała się ze zrozumieniem Niemców. Jego nadzwyczajną aktywność wydawniczą, dziennikarską i literacką raczej pomijali. Sam o sobie mówił, że jest Niemcem z „polską duszą” i tej postawie był wierny do końca swego pracowitego życia. Po jego śmierci w 1928 roku dłuższy artykuł o nim wydrukował w „Ermländische Zeitung” jego o dziesięć lat młodszy brat Franz Buchholz¹. Kilka epizodów z własnego życia

¹ F. Buchholz, Schriftsteller Eugen Buchholz. Dem lieben verehrten ältesten Bruder zum treuen Gedächtnis gewidmet von seinem jüngsten Bruder Franz Buchholz, Studienrat in Braunsberg, Braunsberg 1928. Sonderdruck aus der „Ermländische Zeitung“, 1928, nr 43 und 44 von 21 und 22 II. Sonderdruck

zawarł sam Eugeniusz Buchholz w opracowaniu *Aus der Praxis eines Redakteurs und Schriftstellers*.² Dopiero w 1997 roku postać literata z Ornety szerzej przedstawił Hans-Jürgen Karp.³ Dotąd nie został zamieszczony biogram Eugeniusza Buchholza w niemieckim słowniku biograficznym „Altpreuische Biographie”.

Polacy na południowej Warmii, skupieni wokół „Gazety Olsztyńskiej”, początkowo odnosili się, zwłaszcza do działalności wydawniczej Buchholza dość krytycznie. Mam na myśli teksty redaktorów Jana Liszewskiego i Seweryna Pieniężnego. Często nie wnikając w to, co pisał, uznawali go za Niemca, który otwierając w Olsztynie księgarnię i potem drukarnię, pragnął zarobić pieniądze, widzieli w nim wyłącznie konkurenta w pozyskaniu płatnych prenumeratorów dla utworzonych w 1890 roku „Nowin Warmińskich”, a potem „Warmiaka”. Dopiero w 1927 roku ks. Walenty Barczewski szeroko przedstawił wszechstronną działalność Buchholza w drukowanych w odcinkach cyklu *Piśmiennictwo polskie na Warmii w XIX i XX stuleciu*.⁴ Szkoda, że w zachowanych rocznikach z 1927 i 1928 roku „Gazety Olsztyńskiej”, w których omówiono spuściznę literacką i wydawniczą Buchholza, zachowało się zaledwie dziewiętnaście numerów (w przybliżeniu z czterdziestu), z odcinkami *Piśmiennictwa polskiego na Warmii XIX i XX stulecia*.

Na podstawie korespondencji ks. Barczewskiego z Buchholzem oraz krótkich notatek zamieszczonych w „Gazecie” jednoznacznie przyjąłem, że autorem wydrukowanej biografii i omówienia większości prac wydawcy „Nowin Warmińskich” był sam Buchholz. Książd Barczewski, drukując przygotowany przez Buchholza tekst, włączył

² E. Buchholz, *Aus der Praxis eines Redakteurs und Schriftsteller*. *Aus der Praxis – für die Praxis*, Danzig 1907.

³ H.J. Karp, *Der emländischer Publizist und Volksschriftsteller Eugen Buchholz*, w: *Na przełomie stuleci. Naród – Kościół – Państwo w XIX i XX wieku*, Lublin 1997. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Ryszardowi Benderowi, s. 679-690

⁴ Wiarosław [W. Barczewski], *Piśmiennictwo polskie na Warmii w XIX i XX stuleciu*, *Gazeta Olsztyńska* [dalej G.O.], 1927, nr 113 z 17 V; 118 z 23 V; 120 z 25 V; 121 z 26V; 122 z 28 V; 231 z 3 X; 233 z 5 X; 266 z 16 XI; 271 z 23 XI; 275 z 27 XI; 276 z 29 XI; 277 z 30 XI; 278 z 1 XII; 283 z7 XII; 284 z 8 XII; 285 z 10 XII; 288 z 14 XII; 1928 nr 1 z 1 I;

miejscami *in extenso* do swego opracowania i pod pseudonimem Wiarosław wydrukował w 1927 roku w „Gazecie Olsztyńskiej”. Na tę kwestię zwrócił już uwagę, choć w sposób nie do końca pewny, Robert Traba, przywołując kopię listu Buchholza do autora *Kiermasów na Warmii* z 27 maja 1925 roku: „Życzenie Jego z 19 maja na odcinku przekazu nadesłania mu swego życiorysu i streszczenia swych dzieł napawa jakimś kłopotem. Po pierwsze pisanie moje bardzo utrudnione i wlecze się żółtym krokiem. W niektóre dni ręka mocno drży. O oczach nie mówiąc. A jednak pisać muszę, bo są codzienne sprawy nieodzowne [...] Po drugie ogromne naprężenie wśród Niemców i Polaków nie dozwala Niemcowi dorzucać materiału palnego do rozżarzonego ognia nacjonalistycznego, bo z tego zgorącenie wśród krewnych i innych rodaków. Prawda, rzecz idzie przede wszystkim w literaturę. Ale trudno w życiorysie pomijać stosunki i osoby, wśród których się żyło, lub ewolucje, które się przechodziło”.⁵

Ostatecznie Buchholz jednak zadość uczynił prośbie ks. Barczewskiego. Napisał jednak dopiero w 1927 roku swój tekst, bo nagle w jedenastym odcinku, obok relacji ze swego życia i pracy, zamieścił wiadomość i krótką biografię pustelnika z Łęgajn Karła Józefa Schaerzela, który zmarł 21 marca 1927 roku w Barczewie.⁶ Od 17 maja 1927 roku zaś rozpoczęto druk omówienia dokonań literackich pisarza z Ornety. Już w numerze 26 maja 1927 roku redakcja sygnowała: „ >Piśmiennictwo polskie na Warmii< zwracaliśmy już uwagę Szanownych Czytelników na odcinek nasz pod powyższym tytułem, w którym autor zajmuje się osobą Eug. Buchholza, który nauczył się po polsku i piśmiennictwu polskiemu oddał u nas znaczne usługi. Pan Buchholz życzy sobie, ażeby w życiorysie swoim mógł wystawiać swoje poglądy, pozostawiając Czytelnikowi swobodę na łamach pisma naszego, choć byśmy nawet różnych zapatrywań jego nie podzielali. Można posłuchać, jak zapatruje się na różne sprawy u nas także sprawiedliwy i życzliwy nam Niemiec”.⁷ Z kolei w numerze

⁵ Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie [dalej AAWO], sygn. H 263/5 Spuścizna po Eugeniuszu Buchholzu, Briefbuch, s. 50

⁶ Wiarosław Piśmiennictwo polskie, op. cit. 1927 nr 120 z 25 V

⁷ Z bliższych stron, G.O. 1927, nr 121 z 26 V

z 14 grudnia tego samego 1927 roku pod tekstem *Piśmiennictwo polskie* dodano uwagę: „Zważyć musimy, że w felietonie niniejszym wyrażane są poglądy Niemca p. Eugeniusza Buchholza”⁸

Trzeba zatem przyjąć, że ks. Barczewski włączył do swego omówienia całe partie tekstu Buchholza przygotowanego na listowne zamówienia, mało ingerując w to, co ten napisał o sobie. Stąd w trakcie druku pojawiły się owe zastrzeżenia redakcji, które wyżej przytoczyłem. Moje przypuszczenie potwierdził również Franz Buchholz w pośmiertnym artykule o swoim bracie, powołując się w pewnym miejscu również na tekst z „Gazety”⁹

Po śmierci Buchholza w „Mestwinie”, dodatku naukowo-literackim do „Słowa Pomorskiego” ks. Alfons Mańkowski w obszernym artykule przedstawił dokonania literackie i wydawnicze redaktora „Warmiaka”¹⁰. Następnie ten sam duchowny biogram Eugeniusza Buchholza zamieścił w Polskim Słowniku Biograficznym.¹¹

Po 1945 roku działalnością E. Buchholza zajmowali się bp Jan Obląk¹², Andrzej Wakar¹³, Władysław Chojnacki¹⁴, Tadeusz Oracki¹⁵,

⁸ Wiarosław, *Piśmiennictwo*, op. cit. 1927, nr 288 z 14 XII

⁹ F. Buchholz, *Schriftsteller Eugen Buchholz*, op. cit, s.16

¹⁰ Ks. A. Mańkowski, *Pamięci dwóch polskich literatów warmińskich*, [tym drugim literatem określił ks. Walentego. Barczewskiego], *Mestwin, Dodatek Naukowo-Literacki do Słowa Pomorskiego*, 1928, nr 8 z 17 VII,

¹¹ Tenże, *Polski Słownik Biograficzny*, 1937, T. III s. 76

¹² Bp J. Obląk, *Sprawa polska ludności katolickiej na terenie diecezji warmińskiej w latach 1870-1914*, *Nasza Przeszłość*, 1963, nr 18 s. 69, 75-76

¹³ A. Wakar, *Przebudzenie narodowe na Warmii 1886-1893*, wyd. II, Olsztyn 1982; tenże, *Z dziejów prasy polskiej „Nowiny Warmińskie” w: Warmia i Mazury*, 1961, nr 7/8, s. 14-15; tenże, *Z cyklu: Wybitni ludzie Olsztyna*. Eugeniusz Buchholz, w: *Głos Olsztyński*, 1964, nr 240 z 10-11 X; tenże wraz z W. Wrześnińskim, *Gazeta Olsztyńska 1886-1939*, Olsztyn 1986;

¹⁴ W. Chojnacki, *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa – Łódź 1972, s. 96-97,

¹⁵ T. Oracki, *Rozmówiłbym kamień... Z dziejów literatury ludowej oraz piśmiennictwa regionalnego Warmii i Mazur w XIX i XX wieku*, Warszawa 1976; tenże, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla (do 1945 roku)*, Warszawa 1983.

Spis treści

Zamiast wstępu	5
Dom rodzinny i nauka zawodu.....	13
Księgarnia w Barczewie	23
Jak powstał Olsztyn	33
Najpierw były „Nowiny Warmińskie”	41
Od „Allensteiner Volkszeitung” do „Warmiaka”	63
Olsztynianie w publikacjach Buchholza	85
W stronę Mazur	93
Najważniejsze publikacje	103
W orneckim szpitalu św. Elżbiety.....	119
Zakończenie	131
Zestawienie polskich i niemieckich czasopism, w których Eugeniusz Buchholz drukował swoje teksty.....	134
Bibliografia	136
Tablica genealogiczna Buchholzów	140